

De namen van dorpen - streken - wateren in, en de geologische ontwikkeling van, Noord-Holland

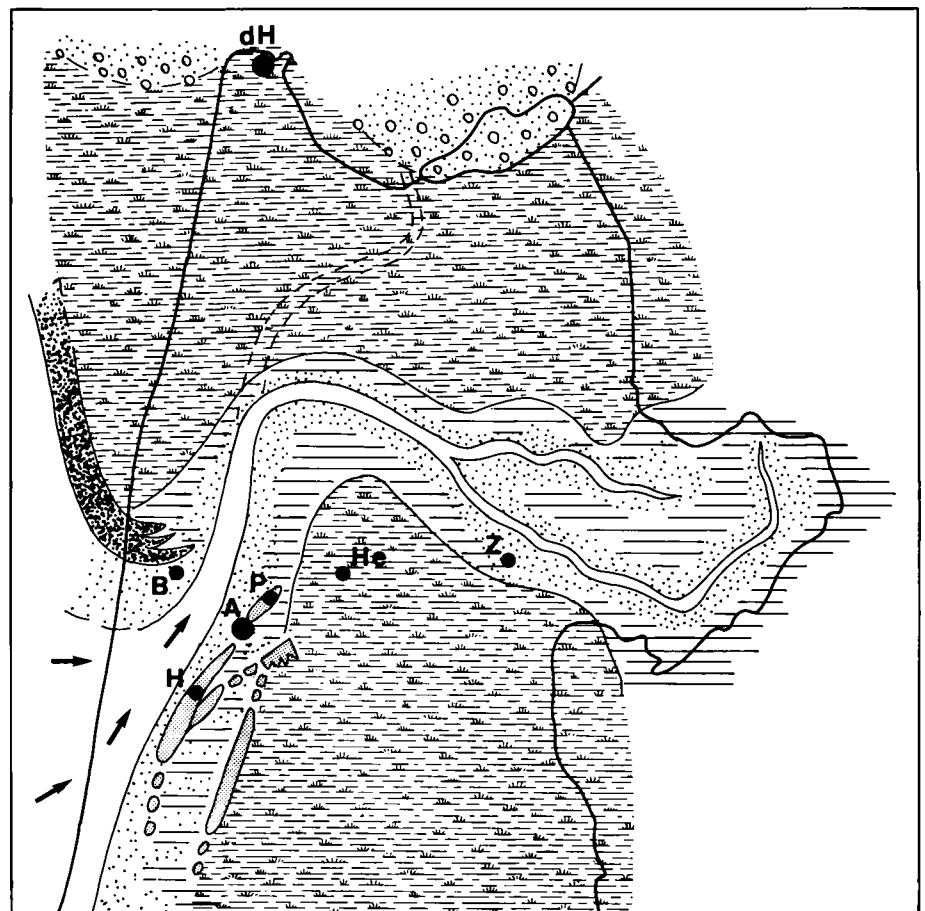
S. Dekker

De kop van Noord-Holland heeft een bewogen geologische ontwikkeling. Deze moet, uiteraard, worden gezien in samenhang met de tektonische en klimatologische ontwikkelingen van Europa.

Toen tijdens het jongere Paleogeen de Alpen werden opgeheven en tijdens het Neogeen verdere opheffingen plaatsvonden in centraal-Europa werd de bodem (het land) opgeheven boven het niveau van het noordwestelijk gelegen laagland. Een groot deel van Europa heeft en had een humide klimaat, een neerslag die hoger is dan de verdamping. Er is dus een overschot aan water! Dit wordt via beken en rivieren in het algemeen naar de zee (oceaan) afgevoerd. Door genoemde opheffing van centraal-Europa werd en wordt een goed deel van het neerslagwater in Europa in noordwestelijke richting afgevoerd. Echter met dit afgevoerde neerslagwater worden ook de bij de verwerking ontstane sedimenten door rivieren afgevoerd (getransporteerd) en elders op het land of op de bodem van de zee afgezet. Zo ontstond in N.W. Europa aan de rand van de Noordzee een grote delta waarvan een stukje door de bewoners Nederland zou worden genoemd.

Voor die bewoners bevindt zich dat land in een ietwat hachelijke situatie. Immers, de grenzen tussen land en zee zijn niet steeds hetzelfde. Onze bodem is in een (zeer) langzaam dalende beweging. Na de laatste ijstijd steeg de zeespiegel als gevolg van het afsmelten van het landijs in snel tempo, terwijl de dalende beweging van het Noordzeebekken doorging. Door deze relatieve zeespiegelrijzing schoof de kustlijn in oostelijke richting over West-Nederland. Ongeveer 5000 jaar geleden werd de meest oostelijke kustlijn gevormd. Daarna schoof de kustlijn weer in zeewaartse richting tot zelfs voorbij de huidige kust.

Begrijpelijkerwijze hebben de Hollanders zich dus steeds tegen het opdringende water moeten weren om huis en have te beschermen.

- keileem
- veen
- zand
- klei
- schoorwallen
- duin
- water

Fig. 1. Noord-Holland ongeveer 3500 jaar geleden.

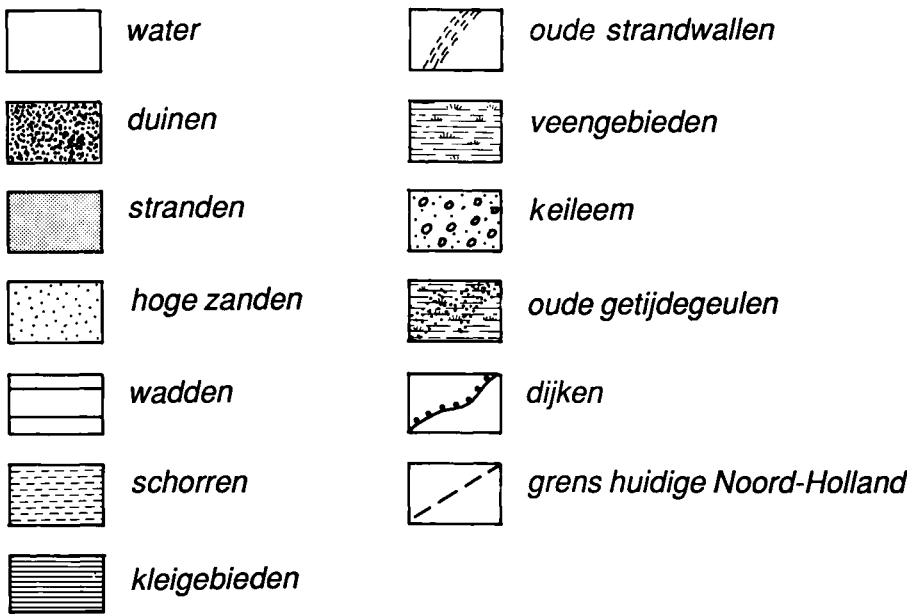
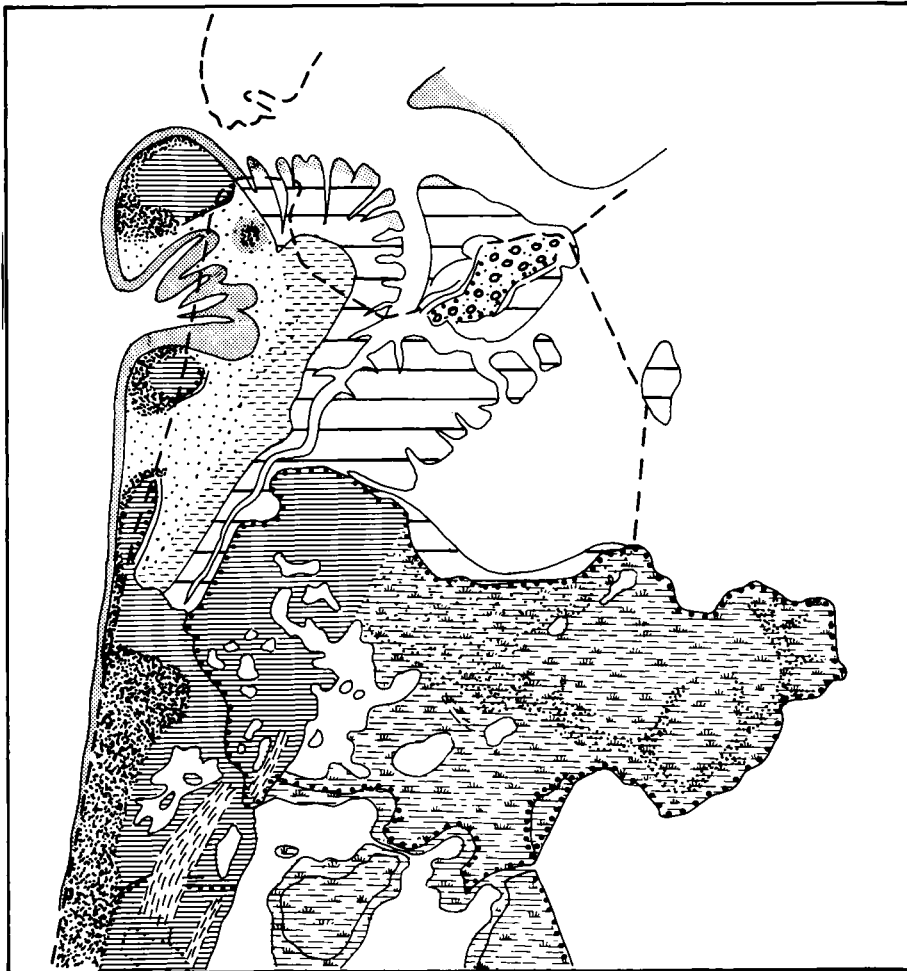

Fig. 2. Noord-Holland omstreeks 1350.

Dit is dan ook te zien in het aangezicht en de opbouw van het huidige landschap. Talloos zijn de veranderingen aan natuurlijke waterlopen om de afvoer van overtollig regenwater mogelijk te maken en de veranderingen aan de bodem om het opdringende zeewater te weren en buiten 'de deur' te houden. Talloos zijn ook de veranderingen aan

de oppervlakte van de bodem om vee en mens te kunnen voeden, bijvoorbeeld de afgraving van het eertijds overal voorkomende (Holland)veen.

Dit weerspiegelt zich ook in de naamgeving van woonsteden die de bewoners ondanks alles betrokken. Er is dus een sterk verband tussen de geologi-

sche ontwikkeling en gesteldheid van een gebied of regio en de naamgeving van de dorpen, natuurlijke of kunstmatige watering en of landerijen.

Laten we eerst eens zien hoe Noord-Holland er 3.500 jaar voor heden uitzag. (Zie voor plaatsen en geologische opbouw figuur 1).

De kust lag, omzoomd door een duinrand, verder naar het westen en sloot in het noorden aan op de Pleistocene zanden en keuleem-ruggen van Texel. In het Noordoosten lag het zich aan vorige afzettingen aansluitende gebied van Wieringen. Zuid van Bergen kwam het Zeegat van Bergen het gebied binnen en zette zich tot ver in het achterland voort.

Met elke vloed bracht het zeewater zand en klei mee dat tijdens het zogenaamde doodtij (stilstand van het water tussen eb en vloed) rustig kon bezinken. Langs het getijdegat ontstonden schoorwallen. In een later stadium bleven die deels bewaard en als hoogste en droogste plaatsen zullen ze de oudste bewoners als eerste woonplaatsen hebben gediend. Noordelijk en centraal Noord-Holland waren bedekt met dikke veenpakketten. Daar via het zeegat regelmatig zand en klei werd aangevoerd, werd de bodem ook regelmatig opgehoogd.

Het zeegat zelf verzandde na een bestaan van enige honderden jaren. Zo heeft dit Zeegat van Bergen de bodem van Noord-Holland opgebouwd en op vele plaatsen vormen deze bodems ook nu nog de akkers en weiden. Zij het dat de mens zeer veel veranderd heeft aan het oude landschap.

Laten we voor dat samenspel van het vormen van de bodem door de zee en het veranderen van dat landschap door de mens eens bekijken (fig. 2).

Was voor het begin van de jaartelling het Zeegat van Bergen de vormende factor van het landschap, na het begin van de jaartelling waren dat de watersneden in de Middeleeuwen die weer zeer sterk aan landschap en mensen hun vormende krachten oplegden. Bijna de gehele Noordkop was overstroomd, enkele woongebieden bestonden toen nog buiten de hedendaagse kustlijn gelegen, Huusduinen, 't Oge, Petten. Een grote getijdegeul, gelijk aan die van het Zeegat van Bergen, kwam nu vanuit het Noordoosten het gebied binnen en de Noordkop was een gebied van platen, stranden en wadden. Zuidwestelijk lagen er nog de kleien uit de tijd van het Zeegat van Bergen met de resten van de oude schoorwallen ooit daaraan Grondboor en Hamer november 1991 169

gelegen. Al vanaf de 10de eeuw zullen de in centraal West-Friesland wonende mensen zich tegen het opdringende water hebben trachten te verweren door het opwerpen van eerst primitieve verhogingen als terpjes, later werden terpen soms verbonden door dijkjes en zo moet al in medio 1200 de grote omringdijk van West-Friesland als een eerste toen nog lage primitieve dijk zijn opgeworpen. Het oosten van West-Friesland bestond uit de kleien van het Zeegat van Bergen waarin resten van de oude stroomgeulen aanwezig waren. Het aanwezige veen werd in de Middeleeuwen geleidelijk vergraven als brandstof ter aanwinning van akkers en weiden. Daardoor ontstonden zogenaamde veengaten die door overwegende westenwinden aan de oostzijde steeds meer uitspoelden, zo ontstonden meren. Ook de duinen werden ontbost voor brandstof en akkers. Waar echter de bomen waren verdwenen, stierf ook de onderbegroeiing, het zand werd niet meer vastgehouden, grote zandverstuivingen kwamen op gang en vormden de Jonge Duinen, zoals we die nu vooral in het gebied bij Bergen en Schoorl kennen. Gelijk in de aanhef werd gezegd: 'een bewogen geologische geschiedenis'!

Hoewel het ons gaat om de namen van dorpen, wateren, enz. was het toch nodig eerst een uiterst summiere inleiding van die ontstaansfactoren te geven. Niet zozeer om het begrip voor die namen, maar wel om het verband van die namen met het geologische ontstaan van Noord-Holland! Immers, de mens gaf door zijn verbondenheid met al die processen vele overeenkomende namen aan zijn woonstede, het hem omringende land en water!

Een aantal typische voorbeelden

Vele namen zijn ontleend aan de mensen omringende woonomgeving:

- A) ...aan het water ontleend; Horn (Hoorn), Koog (Kaag), Leek, Meer (Mer Maar), Sloot, Wiel (Waal Weel), Water.
- B) ...aan zandgronden ontleend; Geest, Zand, Wad.
- C) ...aan bos of geboomten ontleend; Broek, Hout, Woud.
- D) ...aan veen ontleend; Veen, Ven.
- E) ...aan (ook kunstmatige) verhoging- en ontleend; Berg, Terp, Werf.

F) ...aan (ook kunstmatige) waterscheidingen ontleend; Dam, Dijk, Sluis, Veer.

Vorengenoemde groepsnamen komen in vele afleidingen of ook direct in vele Noordhollandse plaats- en/of streeknamen voor.

In relatie tot A kunnen worden genoemd:

van Horn, een vooruitspringende hoek in water.

Avenhorn = hoek van Ave. Barsingerhorn = hoek van Barsink. Hoorn = een horn. Den Horn = uitspringende duinhoek. 't Horntje = in zee uitspringende landhoek.

van Koog, stuk(je) buitendijks land.

de Kaag = zie koog. De Koog = zie koog. Koog a.d Zaan = in de zaan gelegen koog. Kwadijk = dijk a/d koog. Koogdijk = dijk a/d koog.

van Leek, oude natuurlijke watering.

Oosterleek = oostelijke leek. De Leek = a/d leek gelegen dorp. Leekermeer = verbreding v/d oorspronkelijke leek, nu polder.

van Meer, als huidige betekenis.

Alkmaar = meer v/d alcken. Berger Meer = meer b/d bergen (duinen). Boekelermeer = meer a/d boekel. Daalmeer = d'aalmeer.

van Sloot, gegraven kunstmatige waterloop.

Akersloot = sloot van ek(k)er. Slootgaard = gaard (tuin) a/d sloot.

van Weel, Waal en Wiel, meertje van dijkdoorbraak.

de Waal = gehucht bij een wiel. de Weel = gehucht bij een wiel.

In relatie tot B kunnen worden genoemd:

van Zand, ook zandige hoogte. Zandwerven = oud duingebiedje. Zandburen = buurtschap o/h zand.

van Geest, zandige reeds ontgonnen hoogte.

Uitgeest = dorp buiten een geest. Geestmerambacht = waterschap buiten de geestgronden gelegen.

van Wad, doorwaadbare plaats (Waden).

't Wad = ondiepe bewaadbare zee. Wadway = weg door ondiepe zee.

In relatie tot C kunnen worden genoemd:

van Broek, drassig met kreupelhout

begroeid.

Benningbroek = 't broek van Benning. Hensbroek = 't bork va He(i)n. Spanbroek = Span(ne) b/h broek. Grootebroek = het grote broek. Lutjebroek = klein dorpje a/h broek.

van Hout, bos of boomrijke plaats.

't Hout = in 'bos' gelegen gehucht. Berkhout = berkenrijke plaats. Schelinkhout = scheidend hout. Berkmeer = meer der berken.

van Woud, opgaand geboomte, bos. Hoogwoud = hooggelegen bos. Westwoud = het W. gelegen woud. Midwoud = het 'in het midden' gelegen woud. Aartswoud = woud van Edaert. Oostwoud = het O. gelegen bos. Woudmeer = meer a/h woud.

In relatie tot D kunnen worden genoemd:

van Veen, drassig met veen begroeid gebied.

Veenhuizen = buurtschap in het veen. Veenhoop = veengebied met dorpen.

van Ven, natuurlijke of gemaakte veenplas.

Venhuizen = buurtschap a/h ven. Grootven = grote veenweide.

In relatie tot E kunnen worden genoemd:

van Berg, natuurlijke of kunstmatige hoogte.

Bergen = dorp bij de duinen (ook Bergen-binnen, Bergen aan Zee). Bargaen = hooggelegen plek.

van Terp, kunstmatige (erf)ophoging. Avendorp = thorp van Ave. In Friesland veel dezelfde geologische afleidingen.

van Werf, oorspronkelijke ophoging langs het water. Wervershoof = hoeve o/e werf. Wieringerwerf = werf bij Wieringen.

In relatie tot F kunnen worden genoemd:

van Dam, afsluiting dwars op een watering.

Krabbendam = dam met kribben a/d wadzijde. Obdam = op (aan) een dam. Schardam = dam als oude steile oever. Schoorldam = dam in het Reke-re, een getijdegeul, bij Schoorl.

van Dijk, langere waterkerende verhoging.

Andijk = aan de dijk. Spierdijk = (spier = klei) kleidijk dus. Oudendijk = een naam die voor zich zelf spreekt na-

tuurlijk. Bobeldijk = 'biezendijk'.
Grafdijk = dijk langs de 'gracht'.

van Sluis, middels schotten of deuren
geregelde waterkering. Ewijcksluis =
sluis bij/of van Ewijck. Ulkesluis =
plaats a/d sluis.

van Veer, overvaarplaats voor mens en
last.

Wormerveer = veer over de Wormer.
Verlaat = overzetplaats voor boten.

Enkele opmerkingen mogen dit be-
knopte overzicht besluiten.

Veel namen kunnen 'vanzelfsprekend'
worden begrepen en zijn duidelijk in
hun afleiding en herkomst. Andere na-
men behoeven uitleg omdat ze anders
gemakkelijk verkeerd kunnen worden

geïnterpreteerd.

Nog veel meer namen van oude af-
komst zijn er op 'plaatselijk' gebied.
Het is hier niet de bedoeling dat alles
uitputtend te behandelen. Daarvoor zij
verwezen naar de vakliteratuur en de
deskundigen die deze literatuur heb-
ben geschreven en samengesteld!
Wel hopen wij te hebben duidelijk ge-
maakt welke sterke invloed de geologi-
sche wording van een gebied heeft op
de benaming van de woonplaats en
omgeving van de mens!

Adres van de auteur:

Scheidersweg 1,
1731 LX Winkel

Literatuur

Hameleers, Marc, 1987: West-Friesland in oude
kaarten.

Karsten, G., Dr., 1951. Noordhollandse
plaatsnamen.

Lambooij, H., 1987: Getekend land, nieuwe
beelden van Hollands Noorder Kwartier.

Louwe Kooijmans, L.P., 1985: Sporen in het
land. De Nederlandse delta in de pre-
historie.

Pannekeet, J., 1988. De mogelijke betekenis van
alle Noordhollandse plaatsnamen van
Aagtdorp tot Zwanenburg.

Schoorl, H., Dr., 1990: Kust en kaart. Artikelen
over het kaartbeeld van het Noordholland-
se kustgebied.

Musea

Musea, geheel of gedeeltelijk aan geologie gewijd, in Noord- en Zuid-Holland.

GEOLOGISCH MUSEUM in ARTIS

(vroeger *Geologisch Museum van de Universiteit van
Amsterdam*): via Artis bereikbaar.

Adres : Zal begin 1992 geopend worden.
Tel.: 020-5233400.

REGIONAAL NATUURMUSEUM WESTFLINGE

Adres : medio 1992 heropend op nieuw adres:
Kerkplein 2, St. Pancras. Tel.:
072-641439 of 02260-14755.

Vakgebieden : Geologische geschiedenis van de
Westfriese bodem met een collectie
stenen, koralen, mineralen, schelpen
en fossielen. Ook wordt aandacht
besteed aan de flora en fauna van
Noord-Holland.

MINERALOGISCH-GEOLOGISCH MUSEUM

van de *Technische Universiteit Delft*.

Adres : Mijnbouwstraat 120, 2628 RX Delft.
Tel.: 015-786021.

Openingstijden : ma. t/m vrij. 9.00 - 17.00 uur; za. groe-
pen op afspraak.

Vakgebieden : Studie-collectie voor de opleiding tot
mijnningénieur: gesteenten, mineralen,
ertsen; geologische processen met
modellen en maquettes, meteorieten.

MUSEON

Adres : Stadhouderslaan 41, 2517 HV 's-Gra-
venhage. Tel.: 070-3381338.

Openingstijden : di. t/m vrij. 10 - 17 uur, za., zo. en feest-
dagen 12 - 17 uur.
25 dec. en 1 jan. gesloten.

Vakgebieden : Onderwerpen o.a. ontstaan en ontwik-
keling van de aarde; geologische en
palaeontologische afdeling.

GEOLOGISCH MUSEUM HOFLAND

Adres : Hilversumseweg 51, 1251 EW Laren.
Tel.: 02153-82520 of 02154-12061.

Openingstijden : di. t/m zo. 11 - 17 uur; 25 dec. en 1 jan.
dicht.

Vakgebieden : Grote verzameling zwerfstenen, minera-
len en fossielen.

RIJKSMUSEUM VAN GEOLOGIE EN MINERALOGIE

Adres : Hooglandse Kerkgracht 17, 2312 HS
Leiden. Tel.: 071-143844.

Openingstijden : Wegens nieuwbouw zeker tot 1995
gesloten.

NATUURMUSEUM ROTTERDAM

Adres : Westzeedijk 345, 3015 AA Rotterdam.
Tel.: 010-4364222.

Openingstijden : di. t/m vrij. 10 - 17 uur; zo. 13 - 17 uur.
Feestdagen gesloten.

Vakgebieden : Naast natuurhistorische objecten een
afdeling met meest pleistocene zoog-
dieren.

VEENMUSEUM 'OP HOOP VAN ZEGEN'

Adres : Herenweg 240, 3645 DW Vinkeveen.
Tel.: 02972-2223.

Openingstijden : 15 mei tot 1 september op woensdag,
zaterdag en zondag.

Vakgebieden : Technieken van de veenwinning.

TEYLERS MUSEUM

Adres : Spaarne 16, 2011 CH Haarlem. Tel.
023-316851.

Openingstijden : di. t/m za. 10 - 17 uur; zo. 13 - 17 uur;
okt. t/m/ febr. di. t/m za. 10 - 16 uur.

Vakgebieden : Mineralen en fossielen.